

İktisadi Kaygılar Ve Güvenlik Endişeleri Bağlamında: Ağrı Dağında Maden Arama Taleplerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Tavrı

Ercüment Topuz*

ORCID: 0000-0001-9458-1384

Öz

Osmanlıda iktidar ve iktisat arasındaki ilişki paralelinde gelişen madencilik, XVIII. yüzyılda yaşanan siyasi çalkantılar ve içtimai çelimsizlikler nedeniyle gerilemeye başlamıştır. Böyle bir tabloya sanayi inkılabı etkilerinin de eklenmesiyle bu alandaki uğraşların tamamen atıl kalması söz konusu olmuştur. 1861 maden nizamnamesiyle bu alanda devletin aleyhine yaşanan tablo iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu gayretlerin bir tezahürü olarak yerli ve yabancı müteşebbislere imtiyazlar verilmiştir. XX. yüzyıl başında Osmanlı hududu içerisinde yer alan ve stratejik açıdan ehemmiyetli bir konumda bulunan Ağrı dağı da Rus müteşebbislerin dikkatini çekmiş ve Osmanlı devletinden bu bağlamda izin istemişlerdir. Osmanlı Devleti bölgenin konumunu ve müteşebbislerin mesleğini göz önünde bulundurarak bu talebi ret etmiştir. Bu çalışma, iktisadi kaygılar ile güvenlik endişeleri arasındaki korelasyonun iktidar kararları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu Ağrı dağındaki maden arama faaliyetleri üzerinden anlamlandırmaya odaklanmıştır. Evvela maden nizamnameleri, arazi kanunnameleri, düstur gibi birinci el kaynaklar ile Osmanlıda maden faaliyetleriyle ilgili kaleme alınmış eserler üzerinden Osmanlıda madenciliğin tarihçesi tanımlanacak saniyen Çarlık Rus tabiiyetindeki asker statüsüne sahip kişinin Ağrı dağında maden arama ve işletme taleplerinin yerelde ve merkezde nasıl karşılandığı belgeler nezaretinde açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya, Ağrı Dağı, Maden, Endişe

Gönderme Tarihi: 10/11/2018

Kabul Tarihi:10/12/2018

* Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: ercumenttopuz@yyu.edu.tr

**Economic Concerns And Fears Of Security: The
Attitude Of The Ottoman Empire Against The Search
For Mines In Ağrı Mountain**

Abstract

In the Ottoman Empire, mining developed in parallel with the relationship between power and economy began to decline due to the political problems and social disturbances of the 18th century. With the inclusion of industrial revolution effects in such a negative situation, the occupations in this area have been completely inactive. With the 1861 mining regulation, the negative situation against the state was tried to be improved. Concessions have been granted to domestic and foreign entrepreneurs as a manifestation of these efforts. At the beginning of the twentieth century, Ağrı Mountain, located in the Ottoman border and strategically important, attracted the attention of Russian entrepreneurs and requested permission from the Ottoman state. The Ottoman State rejected this demand by considering the location of the region and the profession of entrepreneurs. This study focuses on the meaning of how the correlation between the economic concerns and security fears has an effect on the decisions of power through the example of mining exploration activity in Ağrı Mountain. First of all, the history of mining in the Ottoman Empire will be defined by the first hand sources such as mining regulations, land laws, the norm, and the works written on the mining activities in the Ottoman Empire. Secondly, it will be explained under the supervision of the documents that the person who has the status of soldiers in Tsarist Russian nationality, and the demands of mine exploration and operation at Ağrı Mountain are answered locally and at the center.

Keywords: Ottoman Empire, Czarist Russia, Ağrı Mountain, Mine, Concern.

Received Date: 10/11/2018

Accepted Date: 10/12/2018

**В РАМКАХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЫГОД И ПРОБЛЕМА БЕЗОПАСНОСТИ:
ОТНОШЕНИЕ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ К ТРЕБОВАНИЯМ НА
ГОРНО-РАЗВЕДОЧНЫЕ РАБОТЫ**

НА ГОРЕ АГРЫ

Резюме

В XVIII - ом веке в Османской империи горно-разведочные работы, с отношениями власти и экономики, начаоло идти в упадок из-за политических потрясений и внутреннего общественного беспорядка. Добавлением к всему еще и влияние промышленной революции послужило полной бездействием в этой области. С 1861-го года после принятие горно-разведочного кодекса дела улучшились. В результате этого отечественным и иностранным предпринимателям были предоставлены льготы. В начале XX-го века стратегически важный город Агры, который находился на территории Османской империи, привлек внимание российских предпринимателей и они попросили разрешения на провидение горно-разведочных работ. Османская империя отклонила это требование, учитывая местоположение региона и военную профессию предпринимателей. Данное исследование посвящено тому, как дисбаланс между экономическими проблемами и проблемами безопасности влияет на решения правительства. Для изучение вопроса мы проанализируем опыт горно-разведочных работ на горе Агры. Для этого прежде всего, история добычи полезных ископаемых в Османской империи будет определяться из первых рук, таких как правила добычи полезных ископаемых, земельные законы, принципы и работы, написанные о деятельности по добыче полезных ископаемых в Османской империи. Также по документам будет изучено реакция как в провинции так и в центре, на обращение Российского подданного военнoслужашего на провидение горных работ на горе Агры.

Ключевые слова: Османская империя, царская Россия, гора Агры, шахта, беспокойствие

Получено: 10/11/2018

Принято: 10/12/2018

Giriş

Tarihi tecrübe göstermiştir ki bir toplumun sıhhat ve istikrarı tabiat ile mücadelesinde ortaya koyduğu performansı paralelinde söz konusu olmuştur. Dolayısıyla toplumlar arasındaki eşitsizliğin temelini de bunların tabiat karşısında etken ve edilgen tavırları teşkil etmiştir. Tabiatın yeraltı ve yer üstü kaynaklarını doğru bir şekilde çıkarıp kullanan toplumlar hem kendi yaşamlarını kolaylaştırmışlar hem de yaşamlarını tehdit eden tehlikeleri uzaklaştırmışlardır. Tabiat ile toplum arasındaki bu mücadelenin toplamından medeniyetler teşekkül etmiştir. Bu teşekküllerin sembolleri umumiyetle işlenmiş madenler üzerinden temsil edilmiştir. Böyle bir temsiliyetin en önemli tezahürleri tarihi tecrübenin anlamlandırması için itibari olarak tasnif ve taksim edilen çağlardır. Dolayısıyla madencilik, çağlara yön veren egemen güçlerin en önemli siyasi, askeri ve iktisadi enstrümanlarından biri olmuştur. Bu egemen geleneğin temsilcilerinden olan Osmanlı devleti de kuruluşundan itibaren madencilğe ayrı bir hassasiyet atfetmiş ve madencilği hükümlerinin önemli bir silahı haline getirmiştir. Madencilği, siyasi istikbalinin istikrarına katkı sunan bir sigorta olarak değerlendiren Osmanlı Devleti, madenlere dair faaliyetleri belli imtiyazlar dâhilinde doğrudan doğruya kontrol etmeye çalışmıştır. Tanzimat dönemine kadar devlet, madenler üzerindeki mülkiyet ve murakabe hakkını şer'i hukuk çerçevesinden tanımlamış¹ bu bağlamda maden ocakları üzerinde bir tekel oluşturmuştur. Osmanlı devletinin Darü'l-Harb'te fetihçi, Darü'l-İslam'da vahdetçi misyonu ile Anadolu ve Balkanlar'daki maden arazilerinin miri arazi içine dâhil olmasını sağlamış dolayısıyla madenlerinde doğrudan devletin

¹“Ma'den bulunan araziler dört kısımdır: Birincisi, mübâh yani herkesin istifâde edebileceği metrûk arazilerdir. Bu arazilerde bulunan ma'deninhums'u yani beşte biri devlete ve geriye kalanı bulana aittir, İkincisi: mîrî arazidir. Bu çeşit arazideki ma'denlerin tamamı beytülmala aittir ve bunları bütün müslümanların vekili olansultan alır veya işletir yahut işlettirir. Üçüncüsü, mülk arazidir. Burada bulunan madenlerin beşte biri devlete, geriye kalanı ise mâlikine ait olur. Dördüncüsü, vakıf arazidir. Bunun da beşte biri devlete ve geriye kalanı da bulana aittir.” Bkz. İbn-i Âbidin, Muhanımed Emin, Redd-ül-Muhtâr, Mısır 1967, c. II. sh. 318-319; Damad, I/212vd.;Molla Hüsrev, 1/184; Aktan, Hamza, İslamda Ma'denlerin Hukukî Statüsü, Erzurum 1986, sh, 25 vd. naklen; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, I.Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, 157-58.

Topuz

kontrolünde olmasına sebep olmuştur. Bu madenlerin tasarrufu İslam hukuku çerçevesinde belirlenmiş umumiyetle emanet usulü ile idare olunarak hazine adına gelir kaydedilmiş ve tımar sahiplerine terk olunmuştur.² Diğer taraftan devletin siyasi ve iktisadi performansı ile madenin bulunduğu arazinin statüsü paralelinde madenlerin iltizam ve ihale tarzıyla işletildiği de bilinmektedir.³ Madenlerin işletilmesi noktasında yürürlüğe konulan iltizam ve ihale usullerinin klasik dönem sonrasında revaç bulduğu bilinmektedir. Bu tür uygulamaların öncelenmesi maden ocaklarının verimli işletilmemesinden kaynaklandığı gibi devletin siyasi ve askeri sahalardaki kayıplarını, gelir kaynaklarını yeniden tanzim ederek telafi etme isteğinden doğduğu da söylenebilir. Madenlerin işletilmesi noktasında yaşanan bu durum devletin ekonomi içindeki varlığını tedricen azaltmış genelde tüm gelir kaynaklarının özelde ise madenler üzerindeki mülkiyet hakkının murakabe lehine genişlettiği gözlenmiştir.

1. Tanzimat Döneminde Osmanlı'da Maden Sektörüne İlişkin Düzenlemeler

Osmanlı Devleti, zamanın ve mekânın anlam değer dünyasının değerlendirilmesiyle ortaya çıkarılmış maddi ve manevi mirası, taasubsuz bir şekilde tevarüs edinerek mensubu olduğu medeniyetin menba'larında harmanlanmış kozmopolitan bir emperyal güç olarak ön plana çıkmıştır. Bu tespitin en önemli örneklerinden biri madencilik faaliyetlerine ilişkin teknik ve bilginin Sırbistan'ın fethiyle Osmanlı dünyasına transferidir. Alman (Saksonya) tecrübesi üzerine kurulu Sırp madencilik birikiminin tevarüsü bu alandaki hukuki literatürü de etkilemiştir.⁴ Osmanlı maden işletmeciliği bu tecrübe üzerinden XVII. yüzyıla kadar devletin iktisadi ve askeri deneyimlemelerini finanse etmiştir. Bu deneyimler de madencilik faaliyetlerinin devamlılığını desteklemiştir. Dolayısıyla iktidar ve iktisat arasındaki korelasyon paralelinde gelişen madencilik faaliyetleri, XVII. yüzyılda yaşanan siyasi çalkantılar ve içtimai çelimsizlikler nedeniyle gerilemeye başlamıştır. XVIII. yüzyılla birlikte böyle bir tabloya sanayi inkılâbı etkilerinin de

²Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, 158.

³Murphey Rhoads, "Ma'din: Mineral Exploitation in The Ottoman Empire", *The Encyclopaedia of Islam*, v.5, Leiden: E.J. Brill, 1986, 974; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *AÜDTCF Dergisi*, II, sy. 1, Ankara (1943): 123; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, 301.

⁴Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, 10. cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 792-795; Murphey, "Ma'din: Mineral Exploitation in The Ottoman Empire", 974.

Topuz

eklemlenmesiyle⁵ bu alandaki uğraşlar klasik teknik ve bilgi ile sürdürülmeye çalışılmış dolayısıyla madencilik devlet deneyimlemelerini finanse etmekten ziyade zarara uğratan bir alan haline gelmiştir.⁶ Böyle bir tablonun kısa vadede tasfiyesi amacıyla devlet, madencilik faaliyetlerine ilişkin hassasiyetlerini diktatoryal bir üslupla yerel müstahdemlerine, mümessillerine ve mültezimlerine hatırlatmış diğer taraftan bu alandaki nazari ve ameli bilgi ve teknik eksikliğinin de Avrupa birikimi üzerinden yeniden güncellemeyi gündemine almıştır.⁷ Bu bağlamda Tanzimat evvelinden başlamak üzere Avrupa'dan uzmanlar getirtilmiştir.⁸ Madencilik sahasında uzman kişilerin daveti üzerinden bilgi ve tekniğin ithalatını kolaylaştırmayı hedefleyen bu girişimler, yeni bir anlayışın varlığına işaret etmekten ziyade geleneğin bir uzantısı olarak görülmüştür. Devlet eliyle maden işletmelerinin iyileştirmesini gaye edinen bu tür bilgi ve teknik ithal politikası, 1839'da hazinelerin birleştirilmesine paralel olarak madenlerin devlet hazinesine devredilmesi⁹ ve akabinde 1841 tarihinde de Meclis-i Maadin'in kurulmasıyla¹⁰ daha sistemli bir hüviyet kazanmıştır.

Madenlerin mülkiyet haklarından murakabe ve işletme tarzlarına kadar olan hukuki altyapı ise genel manada 1858 arazi kanunnamesinde madde düzeyinde zikredilmiştir. 1858 tarihli Kanunname-i Arazi'deki bu düzenleme şu şekildedir: “*Her kimin uhdesinde olursa olsun araz-i miriyeden bir mahalde zuhur iden altun ve gümüş ve nühas ve temür ve enva-ı ahcar ve alçı ve küküird*

⁵ İngiltere'de yakıt olarak maden kömürünün kullanılmaya başlanması ve Osmanlı'da ise bu gelişme birkaç teşebbüs ile geçirilmiş dolayısıyla maden ocaklarında yakıt olarak ağaçların istimali ocakların verimliliğini düşürmüş elde edilen madenin maliyetini yükseltmiştir. Bkz. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 2. cilt. Ankara: TTK. Yayınları, 245.

⁶ Salih Münir, “Madenlerimiz”, *Orman ve Ma'din Mecmuası*, 1. cilt. Dersaadet: Matbaa-i Amire, (1305): 89.

⁷ Ebubekir Ratıb Efendi'nin Viyana sefreti esnasında yapmış olduğu gözlemler üzerine kaleme aldığı büyük layihasında Avusturya'nın maden sektöründeki verimliliğinden bahsederek zımni bir şekilde Osmanlı maden sektörünün zafiyetlerine ilişkin bir reçete sunmuştur. XIX. yüzyıla birlikte madenciliği güncelleme faaliyetleri bir anlamda bu tespitin bir tezahürü olarak telakki edilebilir. Bkz. Fatih Yeşil, “III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Ratıb Efendi”, Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi, 2002, 66; Sema Arıkan, “Ebubekir Ratıb Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2002, 278.

⁸ Özkan Keskin, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6. cilt. sy. 11, İstanbul 2007, 79-92.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 4. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (?), 455-456; Ercüment Balcı, “Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar”, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi 1994, 32.

¹⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, 290.

Topuz

ve güherçile ve zımpara ve kömür ve tuz ma'denleri ve maadin-i saire canib-i beytülmale ait olup arazi mutasarrıflarının hiç bir ma'deni zabt eylemeğe veyahud çıkan ma'denden hisse almağa salahiyetleri yoktur. Kezalik tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufada zuhur iden bi-l cümle maadin canib-i beytülmale aid olup gerek arazi mutasarrıfları tarafından ve gerek canib-i vakıfdan dahl ve taarruz olunamaz fakat gerek arazi-i emiriyeden ve gerek zikr olunan arazi-i mevkufadan maadin-i mezkurenin ihracıyla ziraat ve tasarrufdan ta'tili icab iden mikdarı mahalin diğer bahası mutasarrıfına virilmek lazım gelür ve arazi-i metruke ile arazi-i mevatda bulunan maadinin humsu beytülmale ve bakiyesi bulan kimseye aid olur. Amma evkaf-ı sahihadan olan arazide zuhur iden ma'denler canib-i vakfa aid olur ve derun-ı kura ve kasabatta olan mülk arsalarda zuhur iden maadin cümleten sahibine aid olur ve arazi-i öşriyye ve haraciyede zuhur idüb izabeye kabiliyeti olan madenlerin humsu canib-i beytülmale ve bakiyesi arazi sahibine aid olur. ve izabe idilmeğe kabiliyeti olmayan maadin cümleten sahibine aid olur ve bi-l cümle arazide bulunup malik ve sahibi ma'lum olmayan meskukat-ı atike ve cedide ve defain-i mütenevviyanın ahkamı ketb-ı fıkhiyede tafsil olunmuştur.¹¹ Arazilere ilişkin yapılan bu düzenlemeler 1873¹² ve 1887¹³ tarihlerinde tab' edilen eserlerde de bazı eklemeler ile sürdürülmüştür.

1858 arazi düzenlemesinden iki yıl sonra hazinede yaşanan sıkıntıları hafifletme bahanesiyle taşralardaki miri arazilerin müzayede ile “teb'a-ı Devlet-i Aliyeden zuhur idecek mahallin talibine” satılmasının ilanı,¹⁴ madenlerin özel müteşebbisler eliyle işletilmesinin yolunu açmıştır. Ancak bu ilandan bir yıl sonra ise sarayın tasarrufunda olan madenlerin imal ve idaresinde yapılacak ıslahat için gerekli sermayenin bir defalığına hazineden karşılanmasına ve bunun sürdürülebilirliği için idare-i maden sandığının kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵

Kanunname-i arazilerde madde düzeyinde ifade edilen düzenlemelerden ve devletin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak müstakil bir şekilde yürürlüğe konulan emirnamelerden kaynaklı karışıklıklar, 1861¹⁶ maden nizamnamesi örneğinde görüldüğü üzere daha tafsilatlı bir tarzda sadece bu alana ilişkin nizamnamelerle tanzim edilmeye çalışılmıştır. 1810 tarihli Fransız kanununu örnek alınarak yapılan bu düzenleme maden sektöründe yaşanan

¹¹ 1858 tarihli arazi kanunnamesinde madencilikle ilgili hükümler 107'nolu maddede belirtilmiştir. Bkz. *Kanunname-i Arazi (Suret-i Hatt-ı Humayun)* 5 Ramazan 1274, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_0/1995, 31.

¹² *Kanunname-i Arazi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290, 57.

¹³ *Kanunname-i Arazi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1303, 57.

¹⁴ BOA. A. MKT. MVL. 119/24.

¹⁵ BOA. A. MKTZ. NZD.403/69.

¹⁶ BOA. C.DRB 41/2044; Ayrıca Bkz. *Maden Nizamnamesi* (9 Muharrem 1278), İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_0/2059.

Topuz

durağanlıkları telafi etmek amacına mebni olduğu gibi imtiyaza konu olan alanı işletmekle mükellef müteşebbislerin elde etmiş olduğu ayrıcalıkları daha yüksek meblağlarla başkalarına devretmelerinden kaynaklı suiistimalleri de tasfiyeyi amaçlamıştır.¹⁷ 1861 maden nizamnamesi 1869¹⁸, 1886¹⁹ ve 1905²⁰ ve 1906²¹ tarihli nizamnameler ile tadil edilerek sürdürülmüştür.”

Bu nizamnamelerde madenlerin aranılmasından verilecek imtiyazlara, çıkarılacak madenlerin tasarrufundan murakabesine, madenler üzerinde kurulacak olan tesislerden (kalhane), buralarda istihdam edilecek mühendis ve müstahdemlerin vazifelerine kadar bilgiler maddeler halinde sıralanmıştır. Bu tür düzenlemeler tedrici bir şekilde ta'dil edilerek sürekli olarak iyileştirilmiştir. Devletin maden sektörüne ilişkin ortaya koyduğu bu hassasiyetten beklentisi, maden üretimindeki verimliliklerin artırılması ve bu artışın iktisadi ve askeri sahalardaki katkı paylarına yansıtılması olmuştur.

Maden üretiminde ve tüketiminde verimliliği esas alan bu kanunnamelerin sahadaki karşılıklarını çeşitlendirmek amacıyla 1867 tarihinde ecnebilerin emlak sahibi olmalarını sağlayan bir düzenleme de yapılmıştır. Bu düzenlemenin birinci maddesi şu şekildedir: *Birinci madde: Düveli ecnebiye teb'ası memalik-i şahanenin arazi-i Hicaziyeden maada her tarafında teb'a-yı devlet-i Aliye misüllü ve başka bir şart tahtında olmıyarak mevadd-ı atiyede mezkûr olduğu veçhle anların bu hususta tabi oldukları nizam ve vazaiife ittiba' kaydıyla dâhil ve hariç müdün ve kasabatta tasarruf-ı emlak hukukundan istifade etmeye kabul olunmuşlardır. Fi-l-hasıl teb'a-yı hazret-i şahanedan olupda sonradan tebdil-i tabiyet etmiş olanlar bu kaideden müstesna olup anlar haklarında kanun-ı mahsusunun ahkâmı cari olacaktır.*²²

XIX. yüzyılla birlikte devletin maden sektöründe yaşanan olumsuzlukları çağın gereksinimleri üzerinden telafi etme gayretlerine bir diğer örnek ise 1874 tarihinde “Maden Mektebi”²³ nin açılmasıdır. Mektebin açılma gayesi, XIX. yüzyılın

¹⁷ Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Pelin Ofset, 1997, 113.

¹⁸ *Düstur*, C.II, I. Tertib, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289, 318-335.

¹⁹ *Düstur*, C.V, I.Tertib, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332, 886-904.

²⁰ Bkz. *Meriyet-i ahkâmına bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahî şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maden nizamnamesidir* (Maden Nizamnamesi 1905), İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, 1322.

²¹ 1906 tarihli maadin nizamnamesi 1905 tarihli nizamnamenin tadil edilmiş halidir. Bkz. *Meriyet-i ahkâmına bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahî şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maden nizamnamesidir*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, 1322.

²² *Düstur*, Cild-i Evvelin Fihristi, Dersaadet: Matbaa-i Amire 1289, 230

²³ BOA. İ.DH. Nr: 47276 (3 Şubat 1874), naklen; Keskin, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri”, 87.

Topuz

başından beri maden sektöründe sürdürülmeye çalışılan sürecin sıhhatini, istikametini ve istikbalini sigorta etmek olmuştur. Tanzimat döneminde maden sektörüne ilişkin ortaya konulan çabanın ve özellikle hukuki altyapının geçmişten hareketle güncellenmesi hem yerli yatırımcıların hem de yabancı müteşebbislerin bu alana ilgilerini artırmıştır.

2.Tanzimat Dönemi Ve Sonrasında Yabancı Sermayenin Maden Sektörüne Girmesi

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin maden sektörünü canlandırmaya yönelik ortaya koyduğu performans, diğer sahalarda olduğu gibi geleneksel reflekslerinin dışında sıra dışı bir eylem tablosu sunmuştur. Bu tespitin en önemli tezahürlerinden birisi ise “ecnebi” olarak tasnif ve tasvir ettiği kendi tebaasının dışındaki Gayrimüslimlere tanıdığı özel mülkiyet hakkıdır.²⁴ Bu hakka ilişkin ilk teşebbüs 1856 Islahat Fermanı'nda zikredilmiş²⁵ hukuki altyapısı ise 1867 tarihinde “*Memalik-i Devlet-i Aliyyede Tevsi'-i Servet ve Ma'muriyetine Medar Olmak ve Teba-ı Ecnebiyyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları...*” adlı kanunnameyle düzenlemiştir.²⁶ Ancak “ecnebi” olarak tarif edilen yabancıların maden sektörüne girişleri 1867 kanunnamesinin ilanından önce gerçekleşmiştir. Hukuki bir prosedürden yoksun olarak ortaya çıkan bu fiili durumun muhtemel nedenlerinden biri devletin bu sahadaki müteşebbis ve mütehasıs ihtiyacını had safhalarda hissetmesidir. Bu bağlamda 1860 tarihinde “ecnebilere” belirli sürelerle sınırlandırılmış imtiyazlar verilmiştir.²⁷ Maden sektörünü canlandırmak amacıyla yabancılar verilen imtiyazlar, Avrupa'nın hammadde iştahı ile de birleşince yüzyılın ikinci yarısında madencilik sektöründe yabancıların varlığı tedricen artmıştır. Maden imtiyazına ilişkin hukuki mevzuatın afişe edilmesinden sonra 10 yıl içerisinde sektördeki yabancı şirket sayısı

²⁴ Bu hakkın fiili olarak tevdi edilmesi 19. Yüzyılın başlarına kadar götürülmektedir. Bkz. Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 32.

²⁵ “... ve çünkü bey' ve furuht ve tasarruf-ı emlak ve akar maddeleri hakkında olan kavanin, kâffe-i teba-i mülükânem hakkında müsavi olduğundan Kavanin-i Devlet-i Aliyyeme ve nizâmat-ı zabıta-ı belediyeye ittiba ve imtisal eylemek ve asıl yerli ahalinin verdikleri tekâlifi vermek üzere Saltanat-ı Seniyyem ile düvel-i ecnebiye beyninde yapılacak suver-i tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi tasarruf-ı emlak müsaadesinin ita olunması ...”, bkz. *Düstur*, Cild-i Evvelin Fihristi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1279, 12.

²⁶ *Düstur*, Cild-i Evvelin Fihristi, 230.

²⁷ Fransız tebaasından Alyon'a 1860 tarihinde bir çeşit volkanik tüf olan “poçulana” madeninin işletilmesine ilişkin 10 yıllık ruhsatın itası bu duruma bir örnektir. Bkz. *İmtiyaz ve Mukavelat*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302, 188-190.

Topuz

25'e yükselmiştir.²⁸ Yüzyılın başlarında ise maden arama için yabancılara verilen ruhsat sayısı önce 1904 tarihinde 75 olmuş bir sonraki yıl ise 127'ye kadar yükselmiştir.²⁹

Maden sektörünü ihya etmek amacıyla 1867 tarihinden itibaren yabancılara verilen imtiyazlar, söz konusu müteşebbislerin iştahını kabartmış ve özellikle Aydın, Hüdavendigâr ve Selanik vilayetlerinde arama faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ancak müteşebbisin kimliği, madenin ehemmiyeti ve maden taharrisine konu mekânın stratejik konumu, devletin istikbalini ve istiklalini sınırlandıracak bir potansiyel taşıyorsa askeri ve yerel makamlardan rapor istenilmiş, bu raporlara göre hareket olunmuştur. Böyle bir hassasiyet 1869 tarihli maden nizamnamesinin yirminci maddesinde müteşebbislere imtiyaz "*müstakbele-i Devlet-i Aliyye'ye tevfik-i hareket eylemek şartıyla ruhsat verilecektir*"³⁰ ifadesinde zımnen belirtilmiştir. Ağrı Dağı'nda yapılan maden aramalarına karşı devletin ortaya koyduğu tavır bu tespitin somut örneklerinden biridir.

3.Ağrı Dağında Maden Arama Faaliyetleri Ve Güvenlik Endişeleri

Ağrı dağı, sahip olduğu yükselti itibarıyla bulunduğu bölgenin künhüne vakıf bir rasathane konumundadır. Bahse konu özelliği nedeniyle yüzyıllardır dini ve siyasi mevzuların başmısafiri olarak sürekli gündemde tutulmuştur. Bu durum dağın tesmiyesine de tesir etmiştir. Araplar "Cebel-i haris", Selçuklu Türkleri "Eğri veya Ağır dağı", İranlılar "Kuh-ı Nuh" ve Avrupalılar ise Ahd-i Atik'te Nuh'un gemisinin oturduğu yer olarak geçmesi nedeniyle "Ararat" ismini kullanmışlardır. Ermeniler de dağa "Massis" veya "Masik" diyerek burasını hayalî ülkelerinin merkezi olarak dillendirmişlerdir.³¹ Ağrı dağına ilişkin yapılan bu tür değerlendirmeler, XIX. yüzyıl sınır oynaklığı ile birleşince siyasi, askeri ve iktisadi krizlere kapı aralamıştır.

Ağrı dağı, yüzyılın ilk yarısıyla birlikte Osmanlı, İran ve Rus devletleri sınırlarının kesişme noktalarına yakınlığı nedeniyle zikr olunan devletlerin siyasi, dini ve iktisadi çatışma alanı haline getirilmiştir. Bölge sakinlerinin sahaya sürüldüğü ve bunlar üzerinden şekillenen çatışmaların şiddetini alan üzerinde yapılan çalışmalar yönlendirmiştir. Bu bağlamda ilk alan araştırmaları Rus Çarlığında kurulan Derpt İmparator Üniversitesi profesörlerinden

²⁸ Bkz. *İmtiyaz ve Mukavelat*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302.

²⁹ Balcı, "Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar". 74-80.

³⁰ *Düstur*, C.II, I. Tertib, 321.

³¹ Hikmet Tanyu, "Ağrı Dağı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, (1988): 481.

Topuz

Johann Friedrich Parrot tarafından 1828 Türkmençay Antlaşmasının akabinde 1829 yılında yapılmıştır.³² Ağrı dağına yönelik Çarlık Rusların ilgisi yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. 1872 tarihinde Rus pasaportuna sahip iki kişinin zabıt neferleri eşliğinde dağa tırmanış gerçekleştirmişlerdir. (BOA).

Osmanlı-Rus krizinin had safhasını teşkil eden 1877-78 savaşlarından sonra muzaffer bir edayla Rus Çarlığı Ağrı Dağı ve civarı üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda Ağrı dağında kapsamlı askeri topografik çalışmalar Andrey Vasilyevič Pastuhov tarafından 1893, 1894 ve 1895 yıllarında yapılmıştır³³. A.V. Pastuhov Ağrı dağına yaptığı bu tırmanışların bir semeresi olarak askeri topografik bir harita hazırlamıştır.³⁴

Çarlık Rusların Ağrı dağına ilgisi her ne kadar askeri ve siyasi kaygılar üzerinden şekillenmişse de XX. Yüzyılın başında bu defa iktisadi bahaneler üzerinden bölgenin resmini çekmişlerdir. 1907 tarihinde Çarlık Rus maden mütehassıslarının dört seneden beri Osmanlı-Rus hududunun bir bölümünü teşkil eden Ağrı dağı ve civarında yapmış oldukları saha araştırması neticesinde altın başta olmak üzere değerli taşlar tespit ettiklerini bölgenin merkezi vilayeti olan Erzurum'a bir arzuhal sunarak bahse konu alanda maden taharrisi için araştırma izni talep etmişlerdir.³⁵

Ruslar, maden taharrisi noktasında iddialarını güçlendirmek amacıyla da Ağrı Dağı ve civarında sakin Kürt aşiretlerinin de şahitliğine başvurmuştur. Kürt aşiretlerinin maden taharrisine konu olan bölgede değerli taşların bilincinde olduğu algısı yaratılarak bunların kendilerine gönderdiği numunelerin tahlillerinin yapıldığı belirtilmiştir. Yapılan tahlil sonucunda fitil taşı, nühhas (bakır), kömür, petrol ve sair madenler ile birlikte kıymetli taşların teşhis ve tespit edildiği tavsir edilmiştir.³⁶

Elde edilen bu verilerin sevkiyle Rus ordusu mensubu olduğu anlaşılan süvari yüzbaşı Vladimir ve arkadaşları, bölge üzerinde var olduğunu iddia ettikleri madenler için Osmanlı Devleti'nden bir imtiyaz almak maksadına matuf olarak Rus hariciye nezaretinin tavassutuna müracaat etmişlerdir. Bu durumun ehemmiyetine binaen şifreli bir şekilde merkeze bildirilen belgenin içeriği şu şekildedir:

³² Ashot Levonyan, *Ararat:İstoriya Vosxojudeniy*, Erevan: (?) 1985, 65.

³³ Redakçiya Jurnal.Vosxojudenie A.B. *Pastuhova na Elbrus// Vsemirnaya İllustraçiya:Jurnal*. Moskva:(?), 1891. T.45,№1168, 405-408.

³⁴ Nikitin P.H., Vaynberg B.B., Andrey V. P.,*Voenniy Topograf i Alpinist*, Moskova:(?), 1956, 45.

³⁵ BOA. DH. ŞFR. 379/19.

³⁶ BOA. DH. ŞFR. 379/19.

Topuz

“Bugün Rusya general konsolosu tarafından ba-takrir vilayete tevdi olunan bir arzuhalin suret-i mütercimesinde dört seneden beri hudud civarında icra eyledikleri tatbikat-ı arziyeyi ma'deniye de Rusya hududlarının memalik-i şahaneye aşan Ağrı Dağı silsilesinde altun ma'denleri his eyledikleri gibi ekrad-ı aşayir taraflarından gösterilen numunelerin tahlilat-ı kimyeviyesine nazaran fitil taşı, nuhas, kömür, petrol ve sair ma'denlerle zi-kıymet taşlar bulunduğu kanaat hasıl itmeleriyle taleb-i isti'mal-ı imtiyaz için Rusya hariciye nezaretinin tavassutuna müracaat etmişlerdir...”³⁷

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra maden sektörünü ihya etmek amacıyla yabancı müteşebbislerin iştahını celb eden düzenlemelerden istifade etmek isteyen ve kendilerini maden meraklısı müteşebbisler olarak lanse eden Vladimir ve rüfekasının imtiyaz talepleri, maden nizamnamesinin dokuzuncu maddesine istinaden öncelikle maden taharrisine konu olan bölgenin bağlı bulunduğu vilayetçe değerlendirilmiş³⁸ ve müteşebbislerin özellikle mesleki formasyonlarının altı çizilmiş ber-mutat olduğu üzere talepleri payitahttaki ilgili birimlere (Orman Maadin ve Ziraat Nezaretı) iletilmiştir. Talebi değerlendiren ilgili birimler Ağrı Dağı ve civarındaki maden taharrisinin 1906 maden nizamnamesinin on ikinci maddesine istinaden kabulünün imkânsızlığını dile getirmiş³⁹ diğer taraftan vilayetçe suret-i tercümesi gönderilen arzu halinde aynı nizamnamenin on ve on beşinci maddelerinde belirtilen maddelere uygun olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰ Vladimir ve rüfekasının maden imtiyazına ilişkin talebi vesikada şu şekilde ifade edilmiştir.

“...madenci süvari yüzbaşısı Vladimir Titkoviç (?) ve refiki (?) tarafından istida' olunmuş ve bu iki imza esmaniden birinin süvari yüzbaşısı olması nazar-ı dikkati celb bulunmuş olmakla bi't-tetebbu'-ı maden nizamnamesinin on ikinci maddesinde hudud-ı hakani üzerinde gerek sahili arazide ve gerek arazi-i haliye-i emiriyede ma'den taharrisi için ilm u haber ve ruhsatname verilmeyeceği muharrer olduğu gibi suret-i mütercimesi gönderilen arzuhalinde onuncu madde-i nizamiyenin fıkra-ı evvelesiyile on beşinci maddeye muvafık olmadığı cihetle vilayetçe muamele ifa ve hatta makbuz-ı ilm u haberi ita edilmesi mümkün olamayacağı...”⁴¹

³⁷ BOA. DH. ŞFR. 379/19.

³⁸ Meriyet-i ahkâmına bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahî şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maden nizamnamesidir, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, İstanbul 1322, 3.

³⁹ Dersaadet ve bilad-ı selasede ve boğazların iki sahilinde daireyi askeriyeye müsaade olunmayacak mesafe dâhilinde ve hudud-ı hakaniye üzerinde gerek sahipli arazide ve gerek arazi-i haliye-i emiriyede ma'den taharrisi için ilm u haber ve ruhsatname verilmeyecektir.” Bkz. 1906 Maden Nizamnamesi, 5.

⁴⁰ 1906 Maden Nizamnamesi, 5, 6, 7.

⁴¹ BOA. DH. TMİK. M. 244/17.

Topuz

Ağrı dağında maden taharrisi için talep edilen imtiyaza ilişkin müracaattaki süreç usulsüzlüklerine rağmen nizamnamenin onuncu maddesi dikkate alınarak Bab-1 Aliye sevk edilmiştir. Başvuru sürecindeki eksiklerin göz ardı edilip Bab-1 Aliye sevk edilmesinin muhtemel nedenlerinden biri de bölgenin stratejik hassasiyetlerinden ileri gelmiştir. Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı ve İran Devleti sınır hattını teşkil eden bölgede, merkezi iradenin otoritesi karşısında siyasi konjonktürün etkisiyle sürekli temkinli duran aşiretlerinde meskûn olması zikredilen hassasiyeti şeddeli kılmıştır. Rusya general konsolosunun tavassutuyla Vladimir ve rüfekasının maden taharrisine ilişkin talebin reddedilme nedenlerinden muhtemelen en önemli bahaneyi bahse konu tespit ve teşhis teşkil etmiştir.⁴² Osmanlı Devleti, Rus Çarlığına tabi madenci süvari yüzbaşısı Vladimir ve rüfekasının taleplerini reddetmesinin nedenini usulüne uygun bir şekilde müteşebbisin tabi olduğu devlete bildirmiştir. 1907 tarihli cevapta maden taharrisine mevzu olan bölgede maden müfettişleri tarafından yapılan araştırmalar neticesinde böyle bir karar alındığı belirtilmiş ve mezkur karar belgede şu şekilde beyan edilmiştir. “...mezkur mahalde maden müfettişleri ma’rifetiyle taharriyat icrası lüzumuna dair dahiliye nezaret-i celilesine gelen 7 Rebiülahir 325 tarihli ve 984 numrulu tezkire melfufuyla beraber savb-ı devletlerine irsal kılınmakla meallerine nazaran iktizasının serian aynen ve inbasına ve melfufun iadesine himmet...”⁴³

⁴² Ma’lum sami sadaret-humayun buyurulduğu üzere Ağrı dağı Bayezid kasabasının kurbunda ve hudud-ı hakani ile İran ve Rusya hududlarının nokta-i iltisakında kâin Ararat dağı Celali aşiret-i meşhuresinin cevelangahı olup ale-l-husus Rusyalu eşhasına oralarda maadin taharrisi için ruhsatname i’tası siyaseten dahi caiz-i mahzureden salim olamayacağından hükm-i nizamına tatbikan verilen cevabın muvafik bulunduğu vilayet-i müşarün-ilyhe tebliğ edilmiş olup ancak Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret-i celilesine menut rey-i sami cenab-ı fahimaneleridir.” Bkz. BOA. DH. TMIK. M. 244/17-2.

⁴³ BOA. BEO. 3062/229626.

Sonuç

Madencilik faaliyetleri insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yaşamı kolaylaştıran uzun soluklu bir uğraşı olarak siyasi, iktisadi, içtimai ve askeri hayatın merkezine oturtulmuştur. Böyle bir hassasiyet dolayısıyla insanlık tarihi doğrudan veya dolaylı olarak madencilik tarihiyle eşgüdümlü bir sürece tabi tutulmuştur. Bu bağlamda belirli çağlar madenlerin işleniş şekline bazıları da bunların kullanımına göre tasnif edilmişlerdir.

Böyle bir hususiyetle ön plana çıkan madencilik, egemen güçlerin en önemli siyasi, askeri ve iktisadi enstrümanlarından biri olmuştur. Bu egemen geleneğin temsilcilerinden olan Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren madencilğe ayrı bir hassasiyet atfetmiş ve madencilği hükümlerinin önemli bir silahı haline getirmiştir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren siyasi çalkantıların içtimai çelimsizlikleri beslemiş olması, Osmanlı iktisadi hayatında önemli zafiyetlere yol açmıştır. Harici dünyada yaşanan teknik gelişmelerin dikkate alınmasını geciktiren bu zafiyetler, maden sektörünü geleneksel usullerle icraya mecbur etmiştir.

XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı maden sektörü, verimliliği azalan ve artık ürün itibariyle sadece mültezim ve müstahdemin doyumluluğuna kâfi gelen ancak devlet deneyimlerini finanse etmekten ziyade zarara uğratan bir alan haline gelmiştir. Maden sektöründe yaşanan zafiyetlerin tespit ve teşhisinde Avrupa'daki madencilik bir ölçüt olmuş ve zikredilen yerdeki kıymetler üzerinden sektör ihya edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu teşebbüsler de finansal çaresizlikten dolayı akim kalmış ve sektörün yabancı sermaye ile yerli işbirlikçileri üzerinden ihya edilmesi öncelenmiştir. Bu öncelik, Islahat Fermanında zımnen dile getirilmiş, 1858 Arazi kanunnamesi ile madde düzeyinde ifade edilmiş ve sektörün ihyasına yönelik kapı aralanmıştır. 1861 maden nizamnamesi ile sektöre ilişkin bir çerçeve çizilmiş 1867'de ecnebilerinde hukuki olarak imtiyaz sahibi olmalarının önü açılmış ve sırasıyla 1869, 1886 ve 1905 ve 1906 yıllarında maden nizamnameleri günün ihtiyaçlarına istinaden güncellenmiştir.

Yabancı müteşebbislerin maden sektöründe aktif bir şekilde yer almalarına ortam hazırlayan bu düzenlemeler özellikle Avrupalıların iştahını kabartmıştır. Sektörü ihya etmek maksadıyla ecnebilere verilen imtiyazlar, stratejik bölgeler söz konusu olduğu zaman askıya alınmış hatta maden taharrisine konu bölgede keşif faaliyetlerine dahi izin verilmemiştir. Güvenlik endişeleri dikkat-ı nazara alınarak maden taharrisine ve imtiyazına ilişkin talebin reddedildiği bir örnekte Ağrı dağı ve civarında Çarlık Rus tabisi Vladimir ve refikinin istekleri olmuştur.

Topuz

Ağrı dağına Çarlık Rusya'nın ilgisi XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ve İran Devletleri karşısında almış olduğu askeri zaferlerle artmış ve mezkûr asrın ilk yıllarından itibaren farklı bahanelerle dağ ve çevresinde araştırmalar yaparak bir anlamda bölgenin siyasi, iktisadi, askeri ve içtimai yapısının resmini çekmiştir. Ağrı dağı ve etrafında yapmış olduğu bu faaliyeti 1906 yılında resmi bir platform üzerinden şekillendirmek istemiştir. Dağ ve çevresinde var olduğunu iddia ettikleri maden varlığı üzerinde araştırma izni talep etmişler ve bu izin maden nizamnamelerinin on ikinci maddelerine istinaden reddedilmiştir.

Osmanlı Devleti, Ağrı dağı ve civarında talep edilen maden taharrisini geri çevirmesinin nedenlerini ise üç başlıkta toplamıştır. Bunlar; talepte bulunan kişinin bir subay olmasına, bölgenin hem İran hem de Çarlık Rus sınırlarının kesişme noktasında bulunmasına, asırlardır siyasi ve askeri bir tehdit olarak sahaya sürülen Kürt aşiretlerinin temerküz olduğu bir yer olması şeklinde tasrih edilmiştir.

Kaynaklar

I.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. MKT.MVL. 119/24.

_____, A. MKTZ.NZD.403/69.

_____, BEO. 3062/229626

_____, C.DRB 41/2044.

_____, DH. TMİK. M. 244/17.

_____, DH. TMİK.M. 244/17-2.

_____, DH. ŞFR. 379/19.

II. Resmi Yayınlar

Düstur, Cild-i Evvelin Fihristi, İstanbul: Matbaa-i Amir, 1289.

_____, C.II, I.Tertib, İstanbul:Matbaa-i Amire,1289.

_____, C.V, I.Tertib, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

İmtiyaz ve Mukavelat, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302.

Kanunname-i Arazi, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_0/1995, 1274.

_____,İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290.

_____,İstanbul: Matbaa-i Amire, 1303.

Maden Nizamnamesi, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_0/2059, 1278.

_____, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_0/2025, 1322.

III.Kitaplar

Topuz

AKGÜNDÜZ, A., *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, I. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

AKYILDIZ, A., *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

NİKİTİN P.H., VAYNBERG B.B., Andrey V. P., *Voenniy Topograf i Alpinist*, Moskova:(?),1956.

LEVONYAN, A., *Ararat:İstoriya Vosxojdeniy*, Erevan: (?) 1985.

KARAL, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, c. II-IV, Ankara: TTK. Yayınları, (?)

KARPAT, K. H., *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

ÖKÇÜN, G., *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Pelin Ofset, 1997.

ÖZKAYA, Y., *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

IV. Makaleler

ALTUNBAY, M., “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, 10 (2002): 791-801, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ARIKAN, S., “Ebubekir Ratıb Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10 (2002): 277-279, Ankara: TDV. Yayınları.

ÇAĞATAY, N., “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *AÜDTCF Dergisi*, II, sy. 1, (1943): 117-126.

KESKİN Ö., “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6(2007): 79-92, sy. 11.

Topuz

Redakçiya Jurnal.Vosxojenje A.B. Pastuhova na Elbrus//
Vsemirnaya İllyustraçiya:Jurnal. Moskva:(?), T.45, №1168, str.
(1891): 405-408.

RHOADS, M., “Ma‘din: Mineral Exploitation in The Ottoman
Empire”, *The Encyclopaedia of İslam*, 5(1986): 963-985, Leiden:
E.J. Brill.

SALİH MÜNİR, “Madenlerimiz”, Orman ve Ma‘din Mecmuası, I:
(1305): 88-91, Dersaadet: Matbaa-i Amire.

TANYU, H., “Ağrı Dağı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi*, 1(1988): 481-482, İstanbul: TDV. Yayınları.

V.Tezler

BALCI, E., “Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve
İmtiyazlar”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

YEŞİL, F., “III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokratı: Ebubekir
Ratib Efendi”, Yüksek Lisans Tezi, Hacattepe Üniversitesi, 2002.